

राजा महीन्द्रसिंहदेव (भाष्कर मल्ल) को तमसुक ताडपत्र

-श्यामसुन्दर राजवंशी

परिचय:- कान्तिपुर तथा पाटनका राजा महीन्द्रसिंहदेव मल्लको ताडपत्र उपलब्ध भएको छ । यो ताडपत्र पाटनमा शासन गरेको बेलाको थियो । यो ताडपत्र राष्ट्रिय अभिलेखालयको वट्टा नं. ६४ ताडपत्र संख्या ९४९ नेपाल संवत् ८३९ नष्टाश्विनकृष्ण ११ तिथिको छ । ती महीन्द्रसिंहले पाटन बखन बहालको कायस्थ विष्णुहरि भारोलाई गरिदिएको तमसुक ताडपत्र हो । त्यसको लम्बाइ ४५ से.मी., चौडाइ २.२ से.मी. (१८ इन्च लम्बाइ, १ इन्च चौडाइ) को छ । त्यसमा माटोको छाप लागेको छ । उक्त छापमा "श्री महीन्द्र" छ । र बीचमा सिंहको मूर्ति अंकित गरिएका छन् । ताडपत्रको अन्तिम भाग टुक्रिएर अक्षर अपुरो भएको छ ।

मूलपाठ:- (१) स्वस्ति ।। श्री माणीग्लाधिपति महाराजधिराज श्री श्री जय गजपति महीन्द्रसिंह देव प्रभु थाकुरसन बखन बहार गृह निवासी ग्राहक कायष्ठ विष्णुहरि भारो नाम्ने प्रसादीकृत बोगाड षुसि क्षेत्र नाम प्रदेशे श्री बुंगदेव भट्टारकासव स्वथ अमात्य - ... -

(२) (भा) रोसवद्वयो क्षेत्रेण पश्चिमतः बलछे भवानी शंकर क्षेत्रेणोत्तरतः श्री राजया क्षेत्रेण पूर्वतः क्षेत्रेण दक्षिणत एतमध्ये तत्क्षेत्र पंचरोपणिक रोवडा ५ पुनर्नागाड वातिका पादो न त्रय कर्षाङ्क कर्षनसि २ जव स्व ३ ती .. -

(३) यथानगरकार प्रवर्त्तमानेन सुवर्णं पुष्प

मारार्धमोहोर टंका स्वइल इल मस्व ३१ ३ शुकि १ आदाय स्वाधिना वर्त कन्यायेन क्री विक्रीण प्रसादी कृत अत्रप-त्रार्थे दृष्ट साक्षि श्री जगतत्रय मल्ल थाकुरस सं. ८३९ नष्टाश्विनी कृष्ण ११ राज दैवज्ञ मत्सेन्द्र राज...

भावार्थ:- कल्याण होस् ।। श्रीमाणीग्ला अधिपति महाराजाधिराज श्री श्री जय गजपति महीन्द्रसिंह देव प्रभु ठाकुरबाट बखन बहारको घरमा बस्ने ग्राहक कायस्थ विष्णुहरि भारोको नाउँमा निगाह भएको बोगाड खोला नाम भएको ठाउँको श्री बुंगदेव भट्टारक र स्वथ-टोलको अमात्य भारोको खेतदेखि उत्तर श्रीराजको खेतदेखि पूर्व र त्यही खेतको दक्षिण यतिमध्ये त्यो खेतको पाँच रोपनी ५ फेरि नागाड वारि एक पाउ घटी ३ कर्ष अर्थात् कर्ष २ जव ३ यति देशकालको चलन अनुसार सुनको भाउ बमोजिम मोहर रूपैयाँ तीन सय तेह्र ३१३ सुकी १ ले आफ्नो हक मुताबिक बेच बखन गरियो । यस पत्रको देखी जान्ने साक्षी श्री जगज्जय मल्ल ठाकुरलाई राखिएको छ । नेपाल संवत् ८३९ नष्ट आश्विन कृष्ण एकादशी राजदैवज्ञ मत्सेन्द्र राज (लेखक)

टिप्पणी:- नेपालको इतिहासमा इतिहासकारहरूले निर्णय गरे अनुसार भाष्कर मल्ल र महीन्द्रसिंह देव एकै व्यक्ति हुन् ।^१ यिनको जन्म ने. सं. ८१६ (वि. सं. १७५३) मा भएको थियो ।^२ यिनका पिता भूपालेन्द्र मल्लको मृत्यु ने. सं. ८२१ वि. सं. १७५८ कार्ति-

कमा हुँदा यिनी ५ वर्षको उमेरका थिए । त्यही उमेरमा कान्तिपुरको गद्दीमा आसीन भएका थिए । यिनी त्यस बेला नाबालक हुनाले मुमा महारानी भुवन लक्ष्मीले राज्यको सम्पूर्ण वागडोर लिएर नायवी शासन चलाए ।^{१३} हुनत भूपालेन्द्र मल्ल जीवित छँदै नै. सं. ८१८ (वि. सं. १७५५) को भाङ्कर मल्लको नाममा मोहर प्रकाशित भएको पाइन्छ । यो कुरा कुनै उपलक्ष्यमा भूपालेन्द्र मल्लले आफ्नो छोराको नाममा मोहर निकालेका होला भन्ने इतिहासकारहरूले अनुमान गरेका छन् ।^{१४}

भाङ्कर मल्ल जवान अवस्थामा पुगेपछि एकदम चंचल स्वभावका र साहसी ब्रह्म पुगे । यिनलाई हात्ती पक्रने काममा निक्कै शौख थियो । यिनले तराईमा गई हात्ती पक्रेर ल्याउने गर्दथे । फलस्वरूप यिनले निक्कै पुरुषार्थ कमाएको हुनाले आफ्नो प्रशस्तिमा "स्वविक्रमो पाजित गजपति पद विराजमान श्री श्री जय महीन्द्र सिंह देव" भनी लेख्न थाले ।^{१५} ने. सं. ८३५ मा प्रकाशित भएको मोहरमा एकापट्टि श्री श्री जय महीन्द्र र अर्को पट्टि सिंहदेव ८३५ नेपालेश्वर गिरीन्द्र अंकित पाइन्छ ।^{१६} फेरि ने. सं. ८३७ (वि. सं. १७७४) मा प्रकाशित भएको यिनको मोहरमा अधिल्लोपट्टि "श्री श्री जय महीन्द्र" तथा पछिल्लोपट्टि "सिंहदेव ८३७ श्री श्री कलु-नामय" अंकित भएको पाइन्छ ।^{१७}

प्राप्त ताडपत्र तमसुक पति तिनै राजा महीन्द्रसिंह देव मल्लको हो । उक्त ताडपत्र तमसुकमा माटोको छाप लगाएको छ । त्यसमा "श्री महीन्द्र" लेखिएको र बीचमा सिंहको मूर्ति अंकित हुनाले श्री महीन्द्रसिंहदेव भन्ने नाम पूरा संकेत मिल्छ । तसर्थ श्री भाङ्कर मल्ल जवान भएपछि नाम परिवर्तन गरी श्री महीन्द्रसिंह देव राखिएको थियो भन्ने यस पत्रले पुष्टि गर्छ । यो ताडपत्र ने. सं. ८३९ (वि. सं. १७७६) मा तयार गरिएको थियो । यसमा "श्री माणीग्लाधिपति महाराजधिराज श्री श्री जयगजपति महीन्द्र सिंह देव" उल्लेख भएको छ । यसबाट ने. सं. ८३९ (वि. सं. १७७६) मा यिनी पाटनमा राजा भएका थिए भन्ने स्पष्ट बुझिन्छ ।

पाटनमा योगनरेन्द्र मल्लको मृत्युपछि ने. सं. ८२६ (वि. सं. १७६३) कार्तिकमा भएपछि उत्तराधिकारी कोही नहुनाले योगमतीका छोरा लोकप्रकाश मल्ल राजा भए ।^{१८} योगमती योगनरेन्द्र मल्लकी सुपुत्री थिइन् । योगमतीको नायवीमा लोकप्रकाश मल्लको पनि चाँडै मृत्यु भयो । त्यसपछि जयइन्द्र मल्ल पाटनका राजा भए । यिनी योगनरेन्द्र मल्लका भानिज थिए । यिनको पति करीब ३ वर्ष राज्य चलेपछि चाँडै मृत्यु भयो ।

यसरी इन्द्र मल्लको मृत्यु भएपछि महीन्द्र मल्ल भन्ने राजा भए । ती महीन्द्र मल्ल योगनरेन्द्र मल्लका एक रानीपट्टिका पुत्र थिए । योगनरेन्द्र मल्लको मृत्यु हुँदा रानी गर्भवती नै थिइन् । तिनलाई इन्द्र मल्ल पक्षका भारदारहरूले देशनिकाला गरिदिएका थिए । त्यसकारण तिनी गोरखामा गई शरण लिएर बसेकी थिइन् । पाटनमा इन्द्र मल्लको मृत्युपछि महीन्द्र मल्ललाई राजा बनाउन गोरखाका राजा पृथ्वीपति शाहले पठाएका थिए । यदि भारदारले महीन्द्र मल्ललाई राजा स्वीकार गरेन भने गोरखाले हस्तक्षेप गर्ने समेत धम्की दिएर ल्याएका थिए भन्ने इतिहासमा उल्लेख पाइन्छ ।^{१९}

ने. सं. ८२९ (वि. सं. १७६६) मा पाटनमा प्रकाशित भएको मुद्रामा अधिल्लोपट्टि "श्री श्री जय वीर महेन्द्र मल्ल ८२९" र पछिल्लोपट्टि "श्री श्री लोकनाथ नमः" अंकित भएको पाइन्छ । फेरि यही ने. सं. ८२९ कै मोहरमा अधिल्लोपट्टि "श्री श्री लोकनाथ" र "श्री श्री वीरनरसिंह मल्लदेव" तथा पछिल्लोपट्टि "श्री श्री योगमती" र "८२९" अंकित पाइन्छ । यस कुराबाट लोकप्रकाश मल्लको मृत्युपछि पनि योगमतीलाई नायवी भई राज्य भोग गर्ने इच्छा तीव्र भएको बुझिन्छ ।^{२०}

तर वीरनरसिंह मल्लदेवसित राजकुलको के सम्बन्ध छ र यी वीरनरसिंह मल्लदेव को थिए ? भन्ने कुरा थाहा हुन सकेको थिएन । परन्तु यिनी गोरखाबाट पठाइएका महीन्द्र मल्ल नै योगनरेन्द्र मल्लकी रानीका पुत्र नै वीरनरसिंह मल्ल होला भन्ने बुझिन्छ । किनभने यिनी राजा हुन आएको बेला शायद बालक नै हुनसक्छ ।

तसर्थ योगमतीले यिनी महीन्द्र मल्लको पनि नायवी भई शासन चलाइन् ।

यी महीन्द्र मल्लको पनि केही वर्षपछि नै मृत्यु भयो । त्यसपछि ऋद्धिनरसिंह मल्ल राजा भए । राजा ऋद्धिनरसिंह मल्लको पनि चाँडै मृत्यु भएको हुनाले पाटनमा रिक्त हुनआएको राजसिंहासनमा कान्तिपुरका राजा श्री श्री नयमहीन्द्रसिंह मल्ल देव (भाष्करमल्ल) बसे । योगनरेन्द्र मल्लको मृत्युपछि करीब १३ वर्षको अवधि सम्ममा पाटनमा ६ जना राजाहरू फेरिए, जसबाट पाटनको राजनैतिक अवस्था कति कमजोर हुन गएको थियो भन्ने महसूस हुन्छ ।

यिनको राज्यकालमा कान्तिपुरमा मुसलमानहरूको निकै दबदबा भइसकेको थियो । यिनी तराईमा हात्ती पक्रन जाँदा मुसलमानहरूसित यिनको दोस्ती हुन गएको थियो र मुसलमानहरू धेरै कान्तिपुरमा हुलिए । यिनले काजी झंगल ठाकुरलाई बरखास्त गरी उनको पदमा मुसलमानलाई काजी बनाए । यसबाट देशका स्थानीय बासिन्दाहरू र भारदारहरूले ठूलो विरोध गरे । नेपाली जनताले आफ्नो हिन्दू धर्ममा खलल आइपर्ने देखेर मुसलमानहरूलाई देश निकाला गर्ने संघर्ष गरे । फलस्वरूप नेपाली र मुसलमानहरूका बीच निकै काटमारको युद्ध चल्यो । अन्तमा मुसलमान पराजित भएर ज्यान जोगाई भाग्नु पर्यो । यस्तो गृहकलहले अराजकता भइराखेको बेला भक्तपुरले कान्तिपुरको इलाका चाँगु नजीकैको दुवाकोटमा चढाइ गरे । परन्तु कान्तिपुरले तिनीहरूलाई भगाए । पछि महीन्द्रसिंह विवश भई पुनः पहिले पदच्युत भएका झंगल ठाकुरलाई नै काजी पदमा नियुक्त गरे ।^{११}

राजा महीन्द्रसिंह पनि ठूला भएपछि आफ्ना पूर्वजहरू जस्तै धार्मिक प्रवृत्तिमा लाग्न थाले । ने. सं. ८३२ कार्तिक कृष्ण सप्तमीका दिनमा आमा भुवनलक्ष्मी देवी र आफू मिली श्री ३ वज्रजोगिनीको ३ तले मन्दिर बनाउन लगाई गजूर जीर्णोद्धार गरिदिए । ने. सं. ८३४ आश्विन शुदि महाअष्टमीको दिनमा भाष्करमल्ल (महीन्द्रसिंह) ले तलेजु भवानीमा विधि बमोजिम पूजा गरी ठूलो घण्टा पनि चढाएका थिए । यिनले

यात्रीहरूको सुविधाको लागि स्वयम्भूको दक्षिणतिर किण्डोल भन्ने ठाउँमा एक धर्मशालाको निर्माण गरेका थिए । यिनले ने. सं. ८२३ श्रावण २ शुदिमा भक्तपुरका राजा भूपतिन्द्र मल्लसंग आपसमा झगडा नगर्ने सन्धि पनि गरेका थिए जो आजसम्म भक्तपुर तलेजु मन्दिरको भूसचोकमा दक्षिण लाइनमा टाँसी राखेकी तामापत्रमा पाइन्छ ।^{१२}

यिनको राज्यकालमा कान्तिपुर एक किसिमले शक्तिशाली हुनगएको देखिन्छ । किनभने कान्तिपुरले आफ्नो देशमा गृहकलहले अशान्ति हुँदाहुँदै पनि भक्तपुरलाई युद्धमा हराएर फेरि पाटनमा ऋद्धिनरसिंह मल्लको मृत्युपछि रिक्ति आएको राजगद्दीमा भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्र मल्ललाई नराखी कान्तिपुरका महीन्द्र सिंह मल्ललाई राखिएबाट पनि यिनी योग्य पुरूषार्थी राजा थिए भन्ने ज्ञात हुन्छ ।

यिनको समयमा झंगल ठाकुर प्रधानमन्त्री थिए । मत्स्येन्द्रराज त्यसवखतमा राजदेवज्ञ अर्थात् राजपुरोहित थिए भन्ने कुरा प्राप्त ताडपत्रमा राजदेवज्ञ मत्स्येन्द्र राज उल्लेख भएबाट पुष्टि हुन्छ । यिनले विष्णुहरि कायस्थ भन्ने भारदारलाई भूमि बेचबिखन गरेको उपयुक्त ताडपत्र तमसुकमा श्री जगज्जय मल्ललाई साक्षीको रूपमा राखिएको छ । तसर्थ यिनी महीन्द्रसिंह निसन्तान भएको हुनाले यिनीपछि राजा हुने उत्तराधिकारमा श्री जगज्जय मल्ल राखिएको थियो भन्ने महसूस हुन्छ ।

राजा जबान भएपछि विलासपूर्ण जीवन बिताउन थाले । यिनका दुई जना रानी र दुई रखौटी मैजुरानी थिए तिनै चार पत्नीहरूसित रसक्रिडामा नै यिनको जीवन बितिरहेको थियो । त्यसै वखत देशमा प्लेग रोगको महारानी फैलियो । शताब्दीयौं वर्षपछि देखिन आएको ठूलो महामारी यिनको राज्यकाल समयमा पर्न आएको थियो । कान दुख्ने, ज्वरो आउने यो महामारी रोगको लक्षण थियो । यो रोगलाई प्लेग रोगको महामारी भनिन्थ्यो । यो रोगले छोएपछि चाँडै मृत्यु हुन्थ्यो । यिनको समयमा आश्विनमा अधिकमास पर्न आएको थियो र त्यस वर्ष दशैंको चाड मनभउन नहुने ज्योतिषी नियम थियो । आश्विनमा अधिकमास परेको भन्ने कुरा प्रस्तुत

ताडपत्रमा पनि नष्टाश्विनी भनी उल्लेख भएको छ । तर यिनले कुनै परवाह नगरी आफ्नै जिद्दिले चाड मनाउने घोषणा गरे । फलस्वरूप दैवी प्रकोप भएर यस्तो महामारी रोग फैलिएको थियो भनी तात्कालिक ज्योतिषीहरूको भनाइ थियो । राजालाई रोगदेखि पर राख्ना निमित्त काजी झङ्गल ठाकुरले किण्डोलमा सुरक्षित तवरले व्यवस्था गरी रानीहरू सहित राजा महीन्द्रसिंहलाई राखेका थिए । एकजना योगी आएर देशमा संपूर्ण ब्राह्मण, फकीर र गरीबहरूलाई इच्छापूर्ण भोजन गराऊ तब महामारी शान्त होला भनेर उपदेश दिएर गए । उपदेश मुताविक काजीले सम्पूर्ण ब्राह्मण र गरीबहरूलाई बोलाई इच्छापूर्ण भोजन गराए । फलस्वरूप महामारी केही शान्त भएर गएको थियो । त्यस महामारी रोगले गर्दा १८७१४ व्यक्ति मरेका थिए भनी इतिहासमा उल्लेख पाइन्छ ।^{१४}

एकदिन एक ज्यापू (किसान) खेतबाट आइरहेको थियो र राजाले देखेर महामारी रोग अहिले कस्तो छ भनी सोध्न थाले । तब त्यस ज्यापूले महामारी रोग बिलकुलै शान्त भइसक्यो भनी बिन्ती गरे । यति कुरा सुनेर राजा किण्डोलमा बन्दी सरह बसी रहन मत नलागेर झ्यालबाट हाम्फालेर भागी हनुमान्ढोका दरबारमा गए । राजाको साथसाथै रानीहरू पनि संगै गए । त्यही राति राजालाई त्यस महामारी रोगले छोएछ र त्यही रोगको शिकार भएर राजा महीन्द्रसिंहदेव (भाष्कर मल्ल)को ने. सं. ८४२ (वि. सं. १७७९)को भाद्रकृष्ण ११ का दिनमा मृत्यु भयो ।^{१५} राजाको दाहसंस्कारमा दुई रानी र एक मैजु (खौटी) राजासंग सति गए । यिनको मृत्युपछि प्रताप मल्लको वंशमा टूट हुन गई कान्तिपुरको राजसिंहासनमा अर्क वंशका श्री जगज्जय मल्ल बसे ।

पाद टिप्पणीहरू:-

- १] 'इतिहास संशोधनको प्रमाण प्रमेय' को पृष्ठ ८७
- संशोधन मण्डल
- २] 'नेपालको ऐतिहासिक कुण्डली' को पृष्ठ १७०
- शंकरमान राजवंशी
- ३] 'मध्यकालीन नेपाल' को पृष्ठ १३०
- लीलाभक्त मुनकर्मि
- ४] 'नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास' को पृष्ठ १६३
-सूर्यविक्रम ज्ञवाली
- ५] 'इतिहास संशोधनको प्रमाण प्रमेय' को पृष्ठ ८७
- संशोधन मण्डल
- ६] 'नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास' को पृष्ठ १८९
-सूर्यविक्रम ज्ञवाली
- ७] 'नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास' पृष्ठ १८९
-सूर्यविक्रम ज्ञवाली
- ८] 'प्राचीन नेपाल' संख्या १८, २०२८ माघको पृष्ठ ७
- नेपाल देशको इतिहास
- ९] 'नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास'को पृष्ठ १८८
-सूर्यविक्रम ज्ञवाली
- १०] 'नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास'को पृष्ठ १८८
-सूर्यविक्रम ज्ञवाली
- ११] 'मध्यकालीन नेपाल'को पृष्ठ १३१
- लीलाभक्त मुनकर्मि
- १२] इतिहास संशोधनको प्रमाण प्रमेय' को पृष्ठ ८६
- संशोधन मण्डल
- १३] 'प्राचीन नेपाल संख्या ११ (२०२७ बैशाख) को पृष्ठ ४
- नेपालको इतिहास राजभोग माला
- १४] 'प्राचीन नेपाल' संख्या १८ (२०२८ माघ) को पृष्ठ ७
- नेपाल देशको इतिहास ।